

CONTRIBUȚII LA STUDIUL MONUMENTULUI BEȘTELEI DIN PITEȘTI

PETRE SIMIONESCU

Monumentul medieval Beștelei din municipiul Pitești își ascunde trecutul în documente cărora li s-au dat interpretări diferite. Aceasta ne determină să căutăm a ne aduce contribuția la stabilirea adevărului istoric cu privire la vechimea și evoluția lui.

Monumentul — în prima sa formă — a fost edificat, probabil, la începutul secolului al XVI-lea și a adăpostit primul și singurul așezământ monastic în Pitești, pînă la finele secolului al XVII-lea. Unele interpretări afirmă existența altor construcții cu destinație cultică — în centrul orașului (Sf. Gheorghe), la Geamăna și Stăncești — înaintea Beșteleiului.

Pe harta lui Giorgio Reichersdorf din 1550, orașul a fost indicat cu denumirea „Pitest Coenobium“, reluată de harta lui Iohanes Sambucus din 1566 și altele¹, însoțită de un desen simbolic reprezentînd un complex monastic cu turn și cruce pe el. Deci „dacă prima cartografiere a Piteștilor îl caracterizează mănăstire, înseamnă că acesta era un semn distinctiv al orașului... care se impunea atenției călătorilor“. S-a presupus că era „metohul“ așezat „la Gura Geamenei“, lângă Curtea domnească, menționat în trei hrisoave din intervalul 1519—1533, devenit biserica domnească Sf. Gheorghe, la a cărei refacere va fi contribuit și Neagoe Basarab². S-a mai propus identificarea mănăstirii „eventual cu biserica de lemn a schitului Măguricea, ante 1685“³. Dar schitul Măguricea era Trivalea, „mai sus“ de oraș⁴. La 11 iulie 1519, Neagoe Basarab întărise mănăstirii Argeș „ca să le fie mai jos de Pitești metoh și locul cu morile... iar din spre morile de sus, de la gardul curții, în sus, 20 pași“⁵. Morile au fost întărite la 22 august 1526 și 15 aprilie 1533⁶. Documentele în cauză nu vorbeau, însă, de mănăstire, ci de metoh, iar acesta însemna tot ce era „așezat afară din domeniul unei mănăstiri, aparținînd stăpînirii sale; casă de găzduire pentru călugări“⁷. Indica „proprietatea imobiliară“ a sa și, „în special“, clădirea de găzduire pentru călugări⁸. Actele respective întăreau numai stăpînirea unor bunuri, fără a arăta vreun lăcaș. Niciodată nu s-a vorbit de un lăcaș acolo. Dacă ar fi existat, în 1519—1533 ar fi fost menționat cu hramul său, cum se obișnuia, iar limita nordică s-ar fi arătat prin gardul lui, nu prin cel al morilor. Așa se explică și faptul

că la 4 aprilie 1523 și 9 februarie 1524⁹ nu s-a menționat metohul, fiind întărite numai morile. Mai trebuie observat că el era „mai jos de Pitești“, foarte departe de oraș, la acea dată, motiv pentru care nu poate fi identificat nici cu „mănăstirea“ Sf. Gheorghe, care, după ipotetica reconstruire, nu ar fi fost transformată în biserică de mir.

S-a mai considerat că „Pitest Coenobium“ s-ar fi datorat existenței unui alt metoh, al mănăstirii Cotmeana, menționat în 1617¹⁰. Însă și acesta era numai o casă de găzduire. La 13 octombrie 1617 și 15 aprilie 1618, Alexandru vodă Iliș a întărit mănăstirii Cotmeana „moșia care să numește Stăncești și este lângă orașul Piteștilor, și cu metohul“¹¹. „Planul moșii Stănceasca“ din 1864¹², tratînd „călcarea... împotriva hrissovului mînăstirii Cotmeana cu leat 7126“ (1618), prezenta „metohul mînăstirii Cotmeana“ printr-un simplu pătrățel, în timp ce pe toate lăcașurile le indica prin silueta unei construcții cu corpul ei, turn și cruce. Și semnul de pe harta lui Carol Popp de Szatmary, din 1864, arăta acolo altceva decît un lăcaș. Era „o pereche case... clădite cu plată de embatic“, vîndute în 1847.¹³ Nici delimitarea moșiei presupului metoh al Cotmenei, în 1618, „pînă nucii călugărilor și pînă Argeș în sus“ nu indica pe călugării ce trăiau în mănăstirea de aici, ci pe cei de la Cotmeana, veniți cu treburi gospodărești. Însuși Dumitru Grecul, cu care aveau diferendul în 1617—1618 spunea că „l-au strănutat călugării de la sf. mănăstire“, nu de la metoh. Cele două cărți domnești se refereau și la întăriri anterioare, începînd cu Vlad vodă Călugăru (1481, 1842—1495). S-a mai presupus că a existat o mănăstire, construită odată cu Cotmeana, deoarece s-a considerat că metohul din Pitești al mănăstirii Cotmeana semnaleză existența unei biserici la Trivale înaintea lui Varlaam“. La această presupunere s-a ajuns prin coroborarea documentelor din 1617 și 1618 cu altele din 1649 și 1673.¹⁴ Această idee eronată înlătură, în mod indirect, existența ante Beșteleiului. Dar, dacă ar fi fost un lăcaș închinat Cotmenei, Varlaam nu l-ar mai fi închinat la Cozia, cum a procedat cu etitoria sa.¹⁵ Exact, hrissovul din 27 februarie 1649 scutea „metohul mănăstirii de la Pitești“ de „cămănăria sau alte cheltuiiale“. Decî, nu „schitul de la Pitești“. Punînd virgula după cuvîntul „mănăstirii“, ideea e alta, reprezentînd intenția domnului: poruncește „mănăstirii Cotmeana... ca să fie în pace metohul mănăstirii(,) de la Pitești și ligănia de cătră pîrcălabii den în Pitești“. Beneficiara scutirii fiind Cotmeana, subiectul „metohul mănăstirii“ vizează

¹ Academia R.S.R. — H CXXV/78; D. Dem. Dimancescu, *Monumenta cartographica Moldaviae, Valachiae et Transilvaniae*, San Francisco, 1933—1935, f. 28, 30.

² Aurelian Sacedoșeanu, *Începuturile orașului Pitești*, Muzeul Pitești, „Studii și comunicări“, 1971, p. 201.

³ Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Pitești*, 1982, București, p. 109.

⁴ Arhivele Statului București, Mănăstirea Trivalea, XX/2.

⁵ „Documenta Romaniae Historica“ (D.R.H.) — B. Țara Românească, vol. II, p. 354, Buc., 1972.

⁶ „D.R.H.“ — Țara Românească, vol. III, p. 54, 246, București, 1975.

⁷ H. Tiktin, *Dicționar român german*, vol. II — 1903, p. 372; T. G. Bulat, *Metocuri mănăstirești în Craiova și importanța lor*, „Mitropolia Olteniei“, 5/1975, p. 374.

⁸ „Dicționarul limbii române“ — 1966 — tom VI, p. 455; Nicolae Stăicescu, *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească*, vol. II, 1970, p. 523.

⁹ „D.R.H.“ — B. Țara Românească, vol. II, p. 410, 422.

¹⁰ E. Greceanu, *op. cit.*, p. 52, 60.

¹¹ „Documente privind ist. României“ — B. Țara Românească, veac XVII, vol. III — 151, p. 170, 211.

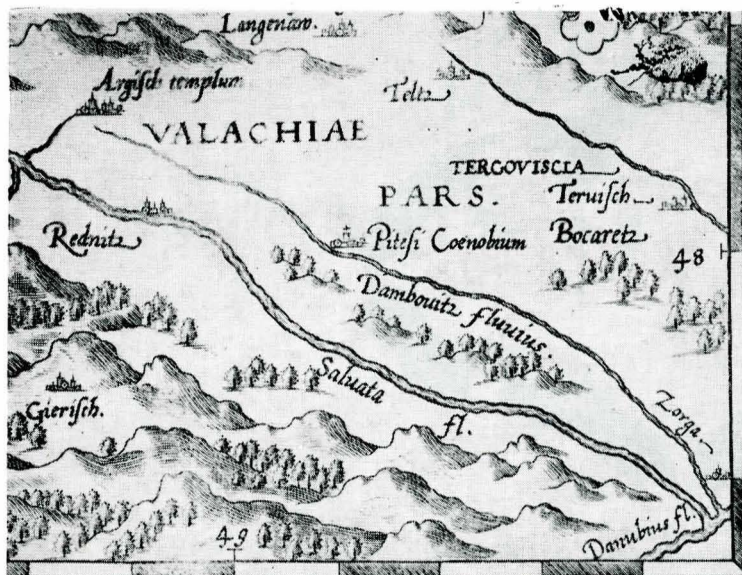
¹² Arhivele Statului București — Reforma agrară — Argeș — 30/1864.

¹³ Arh. Stat. Buc. — Ministerul justiției — Extrajudiciare 517/1856 f. 1, 2.

¹⁴ Grigore Urișescu, *Schitul Trivalea* — (cu o amplă bibliografie) — „Mitropolia Olteniei“, 3—4/1956, p. 186, 187; E. Greceanu, *op. cit.*, p. 52.

¹⁵ Grigore Urișescu, *op. cit.*, p. 192, 248.

¹⁶ Arh. Stat. Buc. — Mănăstirea Cozia L/8; Gr. Urișescu, *op. cit.* p. 228.

Harta lui Iohanes Sambucus din 1566 (fragment), cu mențiunea „Pitefi Coenobium“

„mănăstirea Colmeana“, nu „mănăstirea de la Pitești“. Precizând că metohul era de la Pitești și nu mănăstirea, situația este alta. Stabilind că „metoh nu înseamnă totdeauna mănăstire mai mică sau un schit închinat altei mănăstiri, ci și «suscursalele» sau diversele case ale mănăstirilor aflate în deosebi în oraș“, speța în cauză ne aduce un argument în plus în sprijinul acestei idei: „poruncește pircălabului.. să lase în pace pentru «cămănărie și alte cheltuieli» metohul m-rii Colmeana de la Pitești. Cum cămăna plăteau numai prăvăliile și circiumile, metohul m-rii Colmeana de la Pitești va fi fost desigur un loc de desfacere a produselor m-rii“. ¹⁷ Înșuși actul motivează „căci iaste metohul și bucatele sfinții mănăstiri“. Despre bucatele Colmeanei (nu de lăcaș) se vorbește încă de la 25 iunie 1642, când Matei vodă îi întărise dijma din pîne de la ocina din Pitești. ¹⁸ Privilegiul din 1649 a fost reînnoit la 7 aprilie 1673, când s-au scutit de cămănărie metohul „și țigănia“, iar pircălabii și orașenii să nu facă „vreun val... țiganilor de la metoh“. Nimic despre lăcaș și călugări. Se mai motivează „căci iaste acest metoh osebit de cătră oraș și aleși unii de cătră alții“. ¹⁹ Ca și documentele din 1617 și 1618, cel din 1673 precizează că nici acest metoh (ca și cel din Geamăna) nu era în Pitești, ca să poată determina denumirea Pitest Coenobium. Pe același plan al moșiei Stănceasca, în timp ce schitul Trivalea este arătat spre „coada văii Stăncii“, „metohul“ este indicat tot în afara orașului, unde această vale întilnește valea Mislea. Și alte documente privind acest metoh îl plasează în afara Piteștilor. De altfel, chiar pe planul publicat care reconstituie Piteștiul ²⁰, „metohul m-rii Colmeana“ e reprezentat în afara „perimetrului velrei medievale“ a târgului.

Atribuind denumirea unui oraș după o instituție monastică, aceasta nu putea să ființeze decît în cuprinsul său. Dacă ea nu era nici la Geamăna nici la Stăncești, nu putea fi decît ante Beșteleul. Cartografiile din 1550 și 1566 au fost frapați de faptul că, în timp ce în sfera ortodoxă, mănăstirile erau plasate în afara orașelor, retrase de lume, aceasta era ridicată chiar în oraș. Înseși hărțile aduc un argument în acest sens: mai sus este înscris „Argisch Templum“. Deci acest oraș a fost marcat prin „biserica“, nu prin „mănăstire“, deoarece mănăstirea lui Neagoe nu era în oraș, atunci, ci mult în afara lui.

S-a considerat că „în 1626 Alexandru Coconul... ar fi dat și schitul Beștelei din Argeș“ ca metoh la mănăstirea Mihai Vodă. ²¹ Aceasta fiind închinată de către Mihai Viteazul încă de la 28 august 1599 mănăstirii Simopetra de la Athos ²², și

schitul Beștelei a devenit metoh la Simopetra. ²³ Dar, documentul din 9 februarie 1626 se referea numai la mănăstirile Mihai Vodă și Bolintin și nu vorbea despre închinare. La 2 martie 1626, Alexandru Coconul închina mănăstirea Bolintin la Simopetra, urmînd ca egumenul de la Mihai Vodă să îi poarte de grijă. La 6 martie 1626 s-a închinat din nou mănăstirea Mihai Vodă mănăstirii Simopetra, fără a se spune ceva despre alt lăcaș. ²⁴ Din coroborarea altor documente, relația dintre acest schit și mănăstirea Mihai Vodă se raportează la anul 1628, cînd aceasta stăpînea moșie în Izvorani, lîngă Pitești. La 17 și 30 iunie 1623 se poruncise să se execute hotărnicia moșiei din Izvorani a mănăstirii Sf. Troiță din București, care era Radu Vodă, singura mănăstire stăpînitore acolo. ²⁵ La 10 septembrie 1628 se dispunea o nouă hotărnicie, unde, de data aceasta, era indicată și stăpînirea „svetei mănăstiri Sveti Nicolae“ (Mihai Vodă). ²⁶ La 18 mai 1645 Matei Basarab poruncește o hotărnicie mai amplă, beneficiară fiind și Mihai Vodă. ²⁷ Avînd în vedere că această instituție deținea acolo numai daniile schitului din Pitești (fapt constatat în mod constant în decursul vremii) existența schitului și subordonarea lui sînt evidente.

Cititoria lui Matei Basarab. Cronica țării ²⁸ spune că Matei Basarab a făcut „mănăstirea de la Cîmpulung (...) o biserică în Pitești“ și altele. Această enumerare a fost interpretată în sensul că cea din Pitești (considerată a fi Sf. Gheorghe) a fost a doua în ordinea cronologică ²⁹. Dar cronica prezintă construcțiile doar informativ, fără a respecta ordinea cronologică. Dacă ar fost așa, Matei ar fi ctitorit în Pitești prin 1636. Într-o alta interpretare a cronicii, „se pare că biserică din Pitești pe care a înălțat-o, e Precesta Veche“ ³⁰. Probabil că afirmația din 1825 — că la Trivalea „biserica (este) făcută din temelie de Matei Basarab“ ³¹ a vizat, în realitate, Beșteleul, confuzia fiind ușor de făcut, deoarece ambele lăcașuri aveau același hram, Sf. Treime. Bătrînul Partenie, egumen simultan la Beștelei, Trivalea și alte schituri ³², la întocmirea catagrafiei, nerevăzînd pomelnicele, a indicat ca ctitor pe Matei Vodă, pe care îl pomenea la Beștelei ³³.

Certitudinea ctitoririi de către Matei Vodă o redă cartea domnească a lui Radu Leon Vodă, din 5 aprilie 1666, care constituie primul și singurul document direct în acest sens, atestînd existența a trei edificii succesive. Atunci, domnul scria „Neacșului din Pitești ca să fie volnic... să facă o besearecă, care au fost în loc, încă mai înainte vream, care besearecă au fost stricată, iar răposatul Matei vod... au făcut-o cu temelie de piatră și în sus de lemn. Dupre aceea, fiind răotăt(i), o au ars... Deci o au dat ca să o facă el, și să fie iar pre seama lui, cum au fost și mai înainte vream“ ³⁴. Rezultă clar că: primul lăcaș a fost ctitorit de neamul lui Neacșu, cu mult înainte de domnia lui Matei Vodă; acesta l-a refăcut din lemn; în 1666 Neacșu a inițiat reconstruirea lui.

Față de aceste mențiuni precise, nu se poate considera că documentul s-ar referi la construirea bisericii domnești Sf. Gheorghe ³⁵, aceasta fiind desăvîrșită cu 10 ani mai înainte. Atît pisania inițială a ei ³⁶, cît și inscripția refăcută în 1869, existentă azi, atestă că a fost ridicată „din temelie pînă în sfîrșit“, de Constantin vodă Șerban, fiind terminată în 1656. Pe de altă parte, din cartea domnească a lui Radu Leon reiese

²³ Marin Braniște, Ilie Diaconescu, *Pisanii, însemnări*, „Mitropolia Olteniei“ 5—6/1971 p. 399; E. Greceanu *op. cit.* p. 88.

²⁴ „D.R.H.“ — B. Țara Rom. vol. XXI 1956 p. 15 36 62.

²⁵ „D.I.R.“ — B. sec. XVII vol. IV 1954 p. 292 293 298.

²⁶ „D.R.H.“-B, vol. XXII, 1969, p. 322; Arh. Stat. Buc. — Hotărnicii Mușcel, 3/1845, f. 16 v.

²⁷ Arh. Stat. Buc. — Mănăstirea Cîmpulung, XLVI/18.

²⁸ „Istoria Țării Românești“, ediția Grecescu, p. 106.

²⁹ Veniamin Nicolae, *Cititoria lui Matei Basarab*, 1982, p. 87.

³⁰ N. Iorga, *Ist. bis. rom.*, vol. I, ed. II, p. 282; Marin Dumitrescu, *Istoricul a 40 bisericilor*, vol. IV, 1915, p. 127.

³¹ Arh. Stat. Buc. — Doc. istorice MCCCXCIV, f. 50 v; Ion Ionașcu, *Catagrafia Eparhiei Argeșului la 1824*, Buc., 1942, p. 3; Gr. Urișescu, *op. cit.*, p. 188.

³² Gr. Urișescu, *op. cit.*, p. 216.

³³ Gr. Urișescu, *op. cit.*, p. 217.

³⁴ Arhivele Statului București: ms 479, f. 183 v; ms 710, f. 755 v.

³⁵ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 487, 522; E. Greceanu, *op. cit.*, p. 80, 110.

³⁶ Marin Braniște, Ilie Diaconescu, *Pisanii, însemnări*, „Mitropolia Olteniei“ 7—8/1971, p. 571; Șt. Balș) *Biserica Sf. Gheorghe din Pitești*, „R.M.M. — Mon. istorice și de artă“, 2/1976, p. 63; Veniamin Nicolae, *op. cit.*, p. 87; E. Greceanu, *op. cit.*, p. 109.

¹⁷ N. Stoicescu, *op. cit.*, vol. II, p. 523.

¹⁸ Arh. Stat. Buc., ms 357, f. 39.

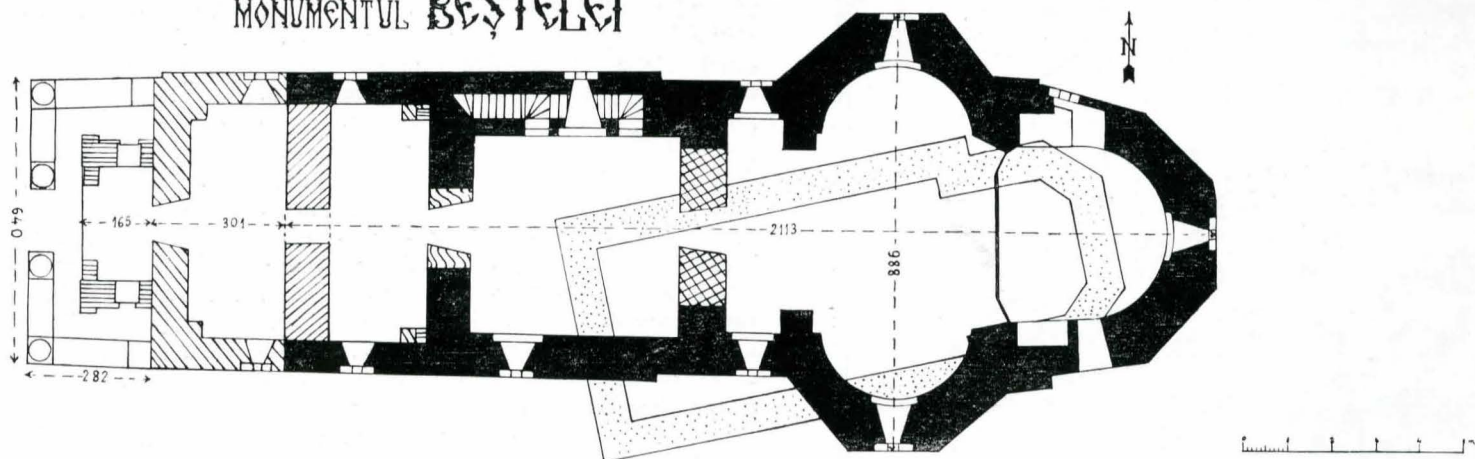
¹⁹ Arh. Stat. Buc. — Mănăstirea Cozia, L/10.

²⁰ E. Greceanu, *op. cit.*, p. 84, 85.

²¹ Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mîn. din Sf. Munte Athos*, 1941, p. 255.

²² „DIR“ — B — sec. XVI, vol. VI, 1953, p. 358; N. Iorga, *Ist. bis. rom.*, vol. I, ed. II, 1929, p. 217.

MONUMENTUL BEȘTELEI

- fundația ctitoriei lui Matei Basarab (după: Voinaroschi; Greceanu)
- construcție din 1679, existentă astăzi
- construcție din 1679, desființată prin 1807
- construcție din 1679, desființată în 1861
- construcție din 1679, desființată în 1960

- construcție din 1861, existentă astăzi
- construcție din 1861, desființată în 1978
- construcție din 1978

că, în 1666, din edificiul de lemn care arsese, al lui Matei Basarab, nu mai exista decât temelia de piatră.

Pornind tot de la actul din 1666, care vorbește de încă o construcție, anterioară celei a lui Matei vodă, bisericii Sf. Gheorghe i s-a atribuit nu numai fondarea ei de către acest domn, ci și edificarea în locul alteia mai vechi, din timpul lui Mircea cel Mare³⁷. La continuarea explorărilor arheologice din 1967 s-a stabilit că edificiul din 1656 a fost prima construcție acolo, dar „îngăduie presupunerea că aici a existat, anterior monumentului, o necropolă mai veche, pendinte de alt locaș de cult aflat undeva prin apropiere”³⁸. Trebuie observat și faptul că inscripția, în cele două variante, nu vorbește despre vreun lăcaș anterior, cum se proceda în mod curent. Chiar dacă pe fondator l-ar fi trecut sub tăcere, vechea ctitorie ar fi fost menționată. Așadar, dacă la Sf. Gheorghe nu a existat mai înainte alt lăcaș, iar defuncții proveniseră de la altul din apropiere, acela era tocmai vechiul așezământ căruia i-a luat locul Beșteleiul.

Documentul din 1666 se coroborează cu lucrările cartografice de la jumătatea secolului al XVI-lea, ai căror autori, înscriind Pitest Coenobium, cunoscuseră existența mănăstirii, edificată, probabil, în prima jumătate a aceluși secol: „au fost în loc încă mai înainte vreme”. De atunci trecuse mult timp, dacă în vremea lui Matei Basarab ea era „stricată” în urma curgerii multor zeci de ani. După descoperirea unei temelii mai vechi, s-a acceptat că „Beștelei (este) refăcut în a doua jumătate a sec. XVII, pe locul unei biserici de veac XVI”³⁹.

S-a mai ridicat problema⁴⁰ dacă o ctitorie domnească într-un târg înfloritor, și, mai ales, a lui Matei Basarab, putea fi din lemn. Dar, sînt cunoscute atîtea monumente de lemn ridicate de voievozi, mai ales că acestea constituiau remarcabile realizări în arta lemnului. Prezența lui Matei în Pitești este marcată și de acte de gospodărie personală la Izvorani, în imediata vecinătate, unde va stăpîni și schitul Beștelei, delnițele lui Neacșu. La 8 februarie 1639 — tocmai cînd ctitoria în Pitești — Matei cumpăra „cu știrea Piteștenilor”, casele slugerului Andrei Rudeanu, cu vii, moară și altele, precum și cu biserica de piatră a satului, edificată în 1627 de Mușat slugerul. Ulterior le-a închinat mănăstirii Cîmpulung⁴¹. Poate că ceea ce a mai contribuit la hotărîrea sa de a reconstrui în

Pitești va fi fost și înrudirea lui cu urmașii ctitorilor lăcașului anterior: Ancuța, fiica marelui paharnic Drăgușin Deleanu, rudă apropiată (probabil văr) cu Matei, s-a căsătorit cu Necula, fratele lui Neacșu⁴².

La 28 august 1640 ctitoria lui Matei era terminată, atunci reținînd atenția călătorului străin Petru Bogdan Bakșici⁴³. Relatarea lui a fost redată în sensul că „este și o mănăstire în apropierea orașului, desigur Vieroșul”⁴⁴. Dar Bakșici nu s-a referit la una din „apropiere”, ci la cea din „orașul Pitești”. Vieroșul se găsea la mare distanță. Într-o altă interpretare a relatării din 1640, e „verosimil ca referința să privească schitul Trivalea”⁴⁵.

Fundația monumentului lui Matei vodă a fost descoperită în 1974, sub cea a actualei construcții, fiind însă considerată a fi aparținut lăcașului anterior, din secolul al XVI-lea⁴⁶. Avea forma dreptunghiulară fără abside laterale, specifică bisericilor de lemn, cu altarul decroșat. Era orientată puțin către nord-est, axul ei formînd un unghi cu axul noii construcții. Peste fundația din bolovani legați cu mortar, lată de circa 80 cm, s-a ridicat un zid lat de circa 60 cm, din cărămidă și mortar. În jos, la 70 cm, au fost găsite resturi ale pardoselii, din cărămizi dreptunghiulare⁴⁷. Suprainălțarea temeliei, care constituie un soclu, era o operație deseori practică la construcțiile de lemn, spre a le feri de umezeala solului. Grosimea redusă a acestui zid dovedește că elevația nu a continuat din cărămidă, ci din lemn. Același lucru rezultă și din forma pentagonală a altarului, atît la interior cît și la exterior, fapt întîlnit numai la bisericile de lemn. Altarul pornește din mijlocul altarului bisericii actuale și continuă puțin în naosul acesteia, în care intră prin colțul de nord-est; colțul de nord-vest al vechiului pronaos se plasează pe axul actualului monument, la jumătatea longitudinală a pronaosului. Ca biserică de lemn era o construcție mijlocie. În 1974, în interiorul ei s-au găsit multe schelete umane, însoțite de un inventar relativ sărac. Cercetarea arheologică a mai stabilit că „această biserică a fost demolată după o existență probabil nu prea îndelungată. Se presupune că distrugerea ei se datorește unui incendiu (un strat subțire de cîțiva cm de cărbune a fost descoperit în interior și în unele părți la exterior)”⁴⁸. Cărbune a fost im-

³⁷ Alexandru Armand Munteanu, *Monumente de arhitectură bisericească*, „Biserica Ortodoxă Română”, 1—2/1964, p. 169; E. Greceanu, *op. cit.*, p. 37, 80, 85.

³⁸ Dinu V. Rosetti, *Observații arheologice privind vechimea orașului Pitești*, „R.M.M. — Mon. istorice și de artă”, 1/1977, p. 69.

³⁹ E. Greceanu, *op. cit.*, p. 85, 88.

⁴⁰ E. Greceanu, *op. cit.*, p. 110.

⁴¹ Arh. Stat. Buc. — Măn. Cîmpulung, XLVI/13,37; N. Stoicescu, *op. cit.*, vol. I, p. 388.

⁴² Arh. Stat. Buc. — ms 479, f. 187.

⁴³ *Călători străini despre țările române*, vol. V, 1973, p. 208.

⁴⁴ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, 1921, p. 12.

⁴⁵ E. Greceanu, *op. cit.*, p. 52.

⁴⁶ E. Greceanu, *op. cit.*, p. 88.

⁴⁷ Radu Voinaroschi, *Ce se știe despre biserica Sf. Treime — Beștelei din Pitești*, „R.M.M. — Mon. ist. și de artă”, 2/1976, p. 69, 70.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 70.

C Пa Дe
 Цe
 CMEPИ ПPEЗYГPA II

Inscripția zugrăvelii din 1809/1810

pregnat și în cărămidă⁴⁹. Este de reținut faptul că arheologic s-a constatat nu numai incendierea, dar și construcția ei relativ recentă, ceea ce întărește ctitorirea de către Matei Basarab. Incendierea consemnată în 1666 și constatată *in situ* a fost transmisă și de tradiție, care afirmă că arderea a fost provocată de turci⁵⁰. Acesta este sensul „răotăților“ la care se referă actul din 1666, precum și altele, folosind aceeași expresie și vizînd același moment. Este un caz fericit în care trei izvoare istorice (documentul, arheologia și tradiția) concordă, fără ca vreunul din ele să fi cunoscut datele celorlalte. Distrugerea nu s-a putut produce decît în martie 1658, cînd după ce au ars biserica Stelea din Tirgoviște și au devastat orașul, „lătarii au ajuns lîngă Cîmpulung și apoi s-au retras jefuînd, arzînd și luînd prizonieri“⁵¹. Retragerea făcîndu-se prin Pitești, și aceasta a căzut pradă distrugerilor lor. Cert este că la 18 iunie 1657, cînd Paul de Alep a fost în Pitești, nu fusese incendiată, deoarece i-ar fi atras atenția și ar fi menționat arderea.

Etaplele construirii și refacerii monumentului. Ideea edificării Beșteleiului a fost emisă în 1666, iar transpunerea ei în practică s-a petrecut pînă în martie 1669 (dată la care a încetat domnia lui Radu Leon, ultimul domnitor care s-a numit Radu). Aceasta o dovedește faptul că a fost cunoscută și sub numele de „biserica Beșteleiua lui Radu vodă“, care i se atribuia încă după două secole, în 1864⁵². Inițiativa de a reconstrui monumentul și legarea lui de Neacșu rezultă și din faptul că el l-a înzestrat cu moșii achiziționate mai înainte. Dar lucrarea nu a mai fost continuată de el, ci de unchiul său, Ianache vistierul, care, spre deosebire de Neacșu, neavînd urmași, a vrut să realizeze ceva care să-i păstreze memoria. El *s-au apucat... și gălire precum au trebuit, n-au avut* și, în 1679, a luat cărămida mitropolitului Varlaam, pentru schitul Trivalea⁵³. În dec. 1682, încă „nesăvîrșindu-se mănăstirea de zidit... au murit“ Ianache⁵⁴. „Turla rămîind nefăcută,... Gavrilă păh... au isprăvit turla“⁵⁵. Aceasta, cu acoperișul și înzestrarea cu obiectele necesare vor fi fost terminate prin 1684, cînd lăcașul va fi fost inaugurat.

Era de dimensiuni medii: 21,13 m lungime; 9,88 m lățime la absida; grosime medie ziduri, 1 m; peretele de nord al pronaosului e de 1,45 m, incluzînd scara interioară a clopotniței. Cuprinde elemente arhitectonice practicate în secolul al XVII-lea: turlă-clopotniță pe pronaos (despre care documentele spun că a fost singura); nișe înalte între peretele pronaosului și stîlpii arcului-dublou apusean; pridvor deschis. După renovarea din 1860, pridvorul original nu s-a mai cunoscut, motiv pentru care, începînd din 1887, s-a afirmat că în 1862 i s-a adăugat un pronaos și un pridvor închis⁵⁶. La cercetarea din 1974, găsindu-se un zid subteran lat de 1 m la vest de pronaos, s-a considerat că el „va fi reprezentat în intenția inițială... fundația laturii de vest a exonartexului, la care s-a renunțat“⁵⁷. Dar, documentele reparației din 1860 precizau

existența pridvorului original. În 1858 se prevedea „surpalul advonului“ și „amvonu dărîmat, făcut mai larg, mai solid“⁵⁸. După lărgire, a rămas neutilizată vechea fundație a lui. În 1974 i s-a găsit „nivelul de construcție, deasupra unui strat cenușiu“ de 30 cm, (cenușa din 1658), care „coincide cu cel al exonartexului“, fără a-l depăși lateral. În stratul cenușiu erau urme de moloz și cărămidă ale vechiului pridvor. Pictura din 1809 cu figuri în două registre, rămasă pe fața de est a pronaosului pînă la 3,22 m înălțime, indică o decorare de interior și nu de fațadă exterioară. Pridvorul era deschis, deoarece; era foarte scurt, de 2,21 m; fundația lui, mai îngustă decît partea de la suprafață, dovedește că ea susținea o greutate mai mică, diminuată de goulurile arcadelor; aceasta o spune și „nivelul de construcție relativ apropiat de suprafață“; grosimea pereților săi laterali, redusă la 0,72 m, față de cei ai naosului și pronaosului, de 1 m, subliniază că sarcina lor era ușurată; și montarea, în 1861, a ferestrelor de la naos⁵⁹ arată că cel vechi avusese arcade; arcadele îl făcuseră mai puțin rezistent, fapt ce a necesitat altul „mai solid“; cel reconstruit în 1861 a continuat grosimea de 0,72 m, deci „mai solid“ nu însemna cu pereți mai groși, ci plini; „tinda de afară“ despre care vorbea zugravul în 1862⁶⁰, dincolo de care acum era „balconul de afară“, arată că și prima fusese deschisă. S-a presupus că a avut un cafas cu acces dinspre scara clopotniței, eventual legat cu o clădire anexă⁶¹. Nu a avut, deoarece actele reparației din 1860⁶² vorbeau numai de dărîmarea pridvorului și a clopotniței; la restaurarea recentă nu s-au găsit legături în pereții laterali, nici urmele bazelor stîlpilor în paviment; anexe erau prea modeste și plasate în față, nu spre nord, pentru a fi fost legate prin pasarelă.

La moartea lui Ianache au rămas foarte puțini bani⁶³ astfel că, pentru cărămida datorată, în 1691 vodă a poruncit și schitul Trivalea a primit moșiile lui Ianache⁶⁴ de la Bărbătești, Măldărești și Grozești. Ulterior acestea au revenit schitului Beștelei. În asemenea condițiuni, în afară de construirea bisericii, momentan, nu s-au mai putut face și alte lucrări. La 14 decembrie 1704, Brincoveanu porunca preotului Gligore de la mănăstirea din Pitești să trimită uneltele decedatului Arbănaș, lăsate în seama sa⁶⁵. Erau scule multe și de valoare, dacă se apelase la domn. „Arbănaș“ (albanez sau macedonean) putuse fi meșterul care va fi construit anexe: chilii, zid înconjurător.

Cîteva succinte date indică legătura și contribuția ctitorilor la construirea și evoluția lăcașului, urmașii lui Neacșu purtînd mai multe patronimice, printre care și Beștelei. La 3 aprilie 1636 s-a vîndut un loc de casă cumpărat anterior de la „Dumitru post (elnic), fratele lui Ianache vist(ier)“⁶⁶. Fiii lui Dumitru au fost: Neacșu, Necula și Gavrilă.

La 24 iulie 1635, Neacșu cu alții au făcut o învoială pentru opt delnițe cumpărate în Izvorani, din care șase erau ale acestuia, împreună cu ceilalți. S-au mai întocmit acte asupra acestor stăpîniri, la 5 mai 1636, 26 noiembrie 1637 și 1 iunie 1645⁶⁷. La 29 octombrie 1743 se consemna ca aparținînd schitului Beștelei și mănăstirii Mihai Vodă opt delnițe în „hotarul orașenesc, în dealul Izvoranilor“⁶⁸. Ele au mai fost menționate în hotărnicii și acte domnești, la 1 noiembrie 1743, 9 noiembrie 1777, 23 și 27 ianuarie 1778⁶⁹. Pentru „podgoria Negovani“ și viile din „dealul Piteștilor“, mănăstirii Mihai Vodă i s-au acordat o serie de scutiri, din 1731 pînă în 1786⁷⁰. Între 1829—1849 erau menționate în patrimoniul schitului Beștelei „8 pogoane vie... pã vlea Negovanilor“⁷¹. Identitatea numărului celor opt

⁴⁹ Informare, Teodor Mavrodin, care a participat la lucrările arheologice.

⁵⁰ Tatiana Bobancu, *Album religios — Bisericile din orașul Pitești*, 1933, p. 28.

⁵¹ „Călători străini despre țările române“, vol. VI, 1976, p. 253, 180.

⁵² Arh. Stat. Buc. — Ministerul Instrucțiunii 1184/1863, f. 70.

⁵³ Arh. Stat. Buc., ms 370, f. 25 ms 477, f. 136 v, 135; Gr. Urișescu, *op. cit.*, p. 192.

⁵⁴ Arh. Stat. Buc., ms 477, f. 135 v; ms 479, f. 190.

⁵⁵ Arh. Stat. Buc., ms 477, f. 135 v, 136 v; ms 370, f. 25.

⁵⁶ G. I. Lahovari, *Dicționarul jud. Argeș 1888*, p. 121; „Marele dicționar geografic al României“, vol. IV, p. 735; T. Bobancu, *op. cit.*, p. 28; Radu Crețeanu, *Date privind monumentele vechi din Pitești*, „Buletinul mon. istorice“, 3/1970, p. 68.

⁵⁷ R. Voinaroschi, *op. cit.*, p. 67.

⁵⁸ Arh. Stat. filiala Argeș — Primăria Pitești, 3/1858, f. 17, 9, 13.

⁵⁹ T. Bobancu, *op. cit.*, p. 28.

⁶⁰ Arh. Stat. Buc. — Ministerul Instrucțiunii 3193/1858 f. 52.

⁶¹ R. Voinaroschi, *op. cit.*, p. 67.

⁶² Arh. Stat. filiala Argeș — Primăria Pitești, 3/1858, f. 9, 17, 13, 51.

⁶³ Arh. Stat. Buc. — ms 479, f. 190.

⁶⁴ Arh. Stat. Buc. — ms 370, f. 25; ms 477, f. 136 v, 135 v.

⁶⁵ Arh. Stat. Buc. — Mănăstirea Mihai Vodă V/17.

⁶⁶ Arh. Stat. Buc. — Mitropolia Țării Românești CCLIII/1.

⁶⁷ Arh. Stat. Buc. — Mănăstirea Cîmpulung XLVI/7, 8, 19;

⁶⁸ Arh. Stat. Buc. — ms 479 f. 57; ms 710 f. 622; Arh. Stat. Buc. — Doc. istorice MLXIII, f. 49.

⁶⁹ Arh. Stat. Buc. — Hotărnicii Mușcel 3/1845 f. 16 v, 18.

⁷⁰ Arh. Stat. Buc. — Mănăstirea Mihai Vodă V/9; V/27, 29, 31, 32.

⁷¹ Academia R.S.R. ms 719/f. 178v, 186, 192 v, 209 v, 199 v, 220 v 232; Arh. Stat. Buc. — Mănăstirea Mihai Vodă XXIII/41; XXIII/44. XXII/42.

delnițe, devenite ulterior pogoane, precum și locul unde se găseau, adăugate la cartea domnească a lui Radu Leon, din 1666, dovedesc că ele proveniseră din dania lui Neacșu, confirmând că el a fost ctitorul inițiator al reconstruirii lăcașului. Operații asupra unor bunuri ale lui Neacșu au fost continuuate de fiii săi Drăgușin și „Arsenie logofătul ot Micești”⁷², apoi de fiii acestuia din urmă, Arsenie și „Matei sin Arsenie slugerul”⁷³. Acest „Matei logofăt Ciumescu” (stăpînitor în Micești-Ciumești) a fost părtaș la hotărnicirea moșiei Măldărești (fostă a lui Ianache) la 13 iunie 1755, alături de mănăstirea Mihai Vodă, cînd se vorbea de „egumenul de la schit... și moșnenii cumpărători, ca și ctitori schitului și cu moșul lui Matei log.”, care era Neacșu, bunicul său⁷⁴. Nota tergală a documentului duce către același Neacșu: „Moșia Măldărești și Grozești a schitului Izvorani”. Deși încă din 1743 schitul apăruse numit Beștelei, numele lui oscila între acesta, recent ivit, și cel de Izvorani, primit după înzestrarea de către Neacșu cu delnițele din Izvorani. În 1743, cînd s-au hotărnicit delnițele „schitului Beștelei”⁷⁵, biv vel comisului Mihai Bărbătescu i s-a întărit moșie în Grădiștea⁷⁶, lângă Bărbătești. Era, probabil, fiul comisului Ștefan Beștelei, restaurator al lăcașului, în 1732. Același comis „Mihai Beștelei” era hotarnic la Grădiștea, în 1750 și 1761⁷⁷.

„Necula din Pitești, brat jupan Neacșului”, fiul lui Dumitru Ghimpu, a avut o intensă activitate ca negustor și ctitor al schitului din Valea Mare⁷⁸, continuînd tradiția ctitoricească a înaintașilor. „Gavril ot Rîfov, nepot lui Ianache vist.”, cel care a terminat construirea bisericii după moartea unchiului său, a activat atît în această zonă⁷⁹ cît și în Prahova, unde la începutul secolului al XVIII-lea s-a afirmat fiul său, Ianache Rîfoveanu.

În 1851, „ctitorii” Beștelei afirmău că „strămoșul... comisul Ștefan Beștelei”, în zilele lui Mihai vodă, a reclădit „schitululețul”⁸⁰. Cel care domnea cînd țara „să stăpînea de către domni greci” fusese Mihai Racoviță (1730—1731, 1741—1744). „Reclădirea” era reparația făcută în 1732, nedocumentată, dar datată pe baza unor știri „culese din gura norodului”⁸¹, care vor fi avut la bază și o inscripție, dispărută ulterior.

După cutremurul din 14 oct. 1802 (cînd biserica Sf. Nicolae din Pitești a fost „prăpădită de cutremur”)⁸², prin 1807—1810 a fost reparat și Beșteleiul. Atunci a fost demolat zidul dintre naos și pronaos, socotit, după unele opinii a fi fost desființat în 1861.⁸³ Că a dispărut prin 1807 rezultă din faptul că documentația reparației din 1860, suficient de cunoscută acum, nu a lăsat nici un ecou asupra acelei demolări. Operația nu se va fi făcut încă din 1732, deoarece construcția era prea nouă pentru a conduce la modificare, iar populația mai restrînsă, ca să necesite mărirea spațiului. Tocmai în 1808 a fost înscrisă ca metoh, dar cu enorie⁸⁴. Numai acum a fost pictată, fiindcă, din cauza condițiunilor grele existente după moartea primilor ctitori, cînd și-a pierdut și moșiile, lăcașul nu a putut fi zugrăvit. (Și Sf. Gheorghe, după 90 ani, era „încă nezugrăvită”⁸⁵, iar Trivalea după 33 ani⁸⁶). La sondajele din 1964 aici s-au găsit numai prima zugrăveală și cea din 1862. Pictarea s-a executat în frescă, de cei care și-au scris numele în colțul de sud-est al naosului: „---S---Pandel---Io---smeriți între zugravi (73)18” (1809 sept.-dec., sau 1810) (vezi

desenul p.). Prima literă citibilă fiind S. poate indica numele Sava. Pînă în secolul al XIX-lea nu au fost cunoscuți nici un zugrav Sava și nici un Pantelimon. „Pe la 1800” picta la Bistrița „Pantelimon eromonah”⁸⁷, dar cel de la Pitești n-a fost eromonah. În 1804, Hagi Pop din Sibiu cerînd episcopului Iosif să-i trimită un zugrav, acesta i-a răspuns că cei din partea locului erau niște cîrpaci; în București e un grec, dar, „din pricina cutremurului fiind stricate bisericile, ...să întrec care să-l apuce ... de va putea ca să vie acela, cînd va trece pe aici, voi scrie dumatiale cu dînsul”. Acesta era grecul „Pantelimon” care cu Ioan și Ștefan, a lucrat în 1815 la schitul Scăueni Argeș.⁸⁸ La recomandarea episcopului, „Pantelimon” zugrăvise în 1806 biserica din Sîmbăta de Jos, în Făgăraș, unde în 1814 va lucra și „Sava zugrav de la Făgăraș”. Sava a mai zugrăvit, în 1813, biserica ortodoxă din Calbor, lângă Făgăraș.⁸⁹ Pantelimon a pictat și biserica din Tălmăcel, mai jos de Sibiu, împreună cu Oprea din Poplaca.⁹⁰ În „1807 Pantelimon zograf” a pictat icoana hramului la Beștelei, marcînd, poate, momentul angajării pentru zugrăvirea bisericii. Ia care vor fi colaborat și Sava cu Ion, pe ultimul luîndu-l și la Scăueni. În 1827 a repictat biserica domnească din Curtea de Argeș, care păstrează, la Pantocrator, numele lui și anul. În 1841 „Pantelimon zugravu”, grecul din 1804, trăia, încă, în București.⁹¹

În inscripțiile icoanei și ale personajelor din pictura murală (pînă la restaurarea din 1979) avea reminiscențe grecești: litera S, inițială, a fost redată prin Σ (sigma). Execuția artistică a întregii lucrări, și în deosebi a icoanei, indică mult talent și experiență: colorit armonice, chipuri forate expresive, falduri bogate cu trăsături sigure, motive decorative fine. În pronaos erau portretele ctitorilor, care în 1858 nu mai existau.⁹² Amintirea lor și tradiția reparației din primii ani au determinat afirmația făcută spre sfîrșitul secolului că monumentul a fost construit „pe la începutul veacului... de familia Beștelei”.⁹³

Deteriorată de cutremurul din 11 ianuarie 1838, cînd bisericile din Pitești „rău s-au zdrobit”⁹⁴ și de uzura în timp, în 1851⁹⁵ și mai insistenț în 1858, „ctitorii” Beștelei au apelat la domn pentru refacerea ei.⁹⁶ Dintre lucrările începute în august 1860, ne referim la cele mai semnificative, necunoscute pînă acum: „anvonu dărîmat și mărît; clopolnița dărîmată și făcută din lemn”; deci, s-a „surpat turnu vechi” din 1683. Planul s-a prelungit cu 3,01 m (2,21 m continuarea pridvorului, 0,80 m grosimea noului zid de vest); la care se adăuga antepridvorul. Spațiul utilizabil a cîștigat 3,21 m, cuprinzînd și zidul desființat. În 1862 s-a repictat în ulei, inclusiv icoanele, de către Dimitrie Ioan din București, s-a sculptat în lemn o nouă catapeteasmă⁹⁷. Lăcașul a fost inaugurat la 3 octombrie 1864.⁹⁸ O nouă reparație i s-a făcut în 1885.⁹⁹ În 1898 s-a spălat și „lustruit” pictura.¹⁰⁰

În cadrul renovării din 1974—1980 i s-au refăcut, în formă originală, turla și ferestrele; cornișele cu zimți au fost coborîte la nivelul inițial; s-a reintegrat pictura în frescă de pictorul Nicolae Sava. În 1982—1985 i s-a reconstruit zidul incintei, din cărămidă alternînd cu piatră, cu firide, acoperit cu țiglă glazurată și olane, închis printr-o masivă poartă sculptată în lemn, redîndu-i-se aspectul inițial de așezămint medieval, cu valoare istorică și arhitectonică.

⁷² Arh. Stat. Buc. — Mitropolia Țării Românești: CXLII/12; CXLVII/25/8,9.

⁷³ Arh. Stat. Buc. — ms 133, f. 110, 140 v.

⁷⁴ Arh. Stat. Buc. — Mănăstirea Mihai Vodă XVIII/4.

⁷⁵ Arh. Stat. Buc. — ms 479, f. 57 v; ms 710, f. 622; Arh. Stat. Buc. — Documente istorice MLXIII f. 49; Arh. Stat. Buc. — Hotărniciei Mușcel 3/1845, f. 16 v.

⁷⁶ Arh. Stat. Buc. — ms 136, f. 25 v.

⁷⁷ Arh. Stat. Buc. — Documente istorice CMXII/113, 114 f. 85, 86.

⁷⁸ Arh. Stat. Buc. — ms 477, f. 171; ms 479, f. 181—193.

⁷⁹ Arh. Stat. Buc. — ms 370, f. 18; ms 479, f. 188 v, 189 v.

⁸⁰ Arh. Stat. filiala Argeș — Episcopia Argeș 102/1851, f. 1.

⁸¹ Econ. D. Lascăr, *Calendar al județului Argeș* — 1899, Pitești, p. 53; T. Bobancu, *op. cit.*, p. 28; R. Crețeanu, *op. cit.*, p. 69; E. Greceanu, *op. cit.*, p. 136.

⁸² E. Greceanu, *op. cit.*, p. 82.

⁸³ G. I. Lahovari, *op. cit.*, p. 12; „Marele dicționar”, vol. IV p. 735; R. Voinaroschi, *op. cit.*, p. 67; R. Crețeanu, *op. cit.*, p. 68.

⁸⁴ Ion Ionașcu, *Catagrafia Eparhiei Argeșului la 1824*, Buc., 1942 p. 34.

⁸⁵ Cornelia Pillat, *Călătoriile mitropolitului Neofit*, „SCIA” 3—4/1956, p. 280.

⁸⁶ Gr. Urișescu, *op. cit.*, p. 197, 250.

⁸⁷ Ștefan Meteș, *Zugrăvii bisericilor romane*, „Bul. Com. mon. ist.”, Trans. 1926 p. 82.

⁸⁸ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 81, 84.

⁸⁹ Nicolae Iorga, *Studii și doc. XII — Scrisori și inscripții*, 1906 p. 183.

⁹⁰ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 120.

⁹¹ Arh. Stat. Buc. — Minist. Justiției — Judiciare civile 22/1841, fila 1.

⁹² Arh. Stat. Buc. — Min. Instr. 3193/1858, f. 1, 58; Arh. Arg. — Primărie 3/1858, f. 2.

⁹³ G. I. Lahovari, *op. cit.*, p. 121; „Marele dicționar”, vol. IV, p. 735.

⁹⁴ Arh. Stat. Buc. — Vornicia din lăuntru 3150/1838, f. 49.

⁹⁵ Arh. Stat. filiala Argeș — Episcopia Argeș 102/1851, fila 1.

⁹⁶ Arh. Stat. — Min. Instr. 3193/1858, f. 1, 58; Arh. Stat. Argeș — Primărie 3/1858, f. 2.

⁹⁷ Arh. Stat. — Min. Instr. 3193/1858, f. 52, 57, 61; Ibidem: 1184/1863, f. 21, 14, 48—51.

⁹⁸ Arh. Stat. — Min. Instr. 1184/1863, f. 68, 70.

⁹⁹ „Anuarul Casei bisericii”, Buc., 1909, p. 271.

¹⁰⁰ Arh. Stat. fil. Argeș — Episcopia Argeș 1/1898.